

**YOZUV TARIXI: QADIMGI BELGILARDAN HOZIRGI
O‘ZBEK LOTIN ALIFBOSIGACHA**

Komilova Munira

Andijon avlat chet tillari instituti

Ingliz filologiyasi, o‘qitish
metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti

Tarjima nazariyasi va amaliyoti

101—guruh talabasi

Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrasida o‘qituvchisi

Yuldasheva Sadoqatxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozuvning paydo bo‘lishi, uning tarixiy rivojlanish bosqichlari va insoniyat madaniyatidagi o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Qadimgi piktografik yozuvdan boshlab ideografik, ieroglifik va fonografik yozuv tizimlarining shakllanishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, Markaziy Osiyo hududida qo‘llanilgan yozuv tizimlari, jumladan sug‘d, xorazm, runiy, uyg‘ur va arab yozuvlari haqida ma’lumot beriladi. Maqolada o‘zbek yozuvining tarixiy rivojlanishi, ya’ni arab yozuvi, lotin alifbosi, kirill yozuvi va hozirgi zamonaviy lotin alifbosining shakllanish jarayoni ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari yozuv insoniyat tafakkuri, madaniyati va ilmiy taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Yozuv tarixi, piktografik yozuv, ideografik yozuv, fonografik yozuv, runiy yozuv, O‘rxun-Yenisey bitiklari, arab yozuvi, kirill yozuvi, lotin alifbosi, paleografiya.

Yozuv insoniyat tarixidagi eng buyuk ixtirolardan biri hisoblanadi. Insoniyat o‘z fikrini ifodalash uchun dastlab og‘zaki nutqdan foydalangan. Biroq vaqt o‘tishi bilan bilimlarni saqlab qolish, voqealarni yozib qoldirish va ularni uzoq masofalarga yetkazish zarurati paydo bo‘ldi. Natijada yozuv tizimi

shakllandi. Yozuv tufayli insoniyat ming yillar oldin sodir bo‘lgan voqealar, tarixiy shaxslar va ilmiy kashfiyotlar haqida ma’lumotga ega bo‘la oldi.

Olimlarning fikricha, har qanday yozuvning asosida tasviriy san’at, ya’ni rasmlar yotadi. Qadimgi davrlarda odamlar voqealarni yoki muhim xabarlarini yetkazish uchun turli rasmlarni chizganlar. Bunday yozuv **piktografik yozuv** deb ataladi. Piktografik yozuvda ma’lumot rasmlar orqali ifodalangan. Masalan, ov jarayoni, hayvonlar yoki odam tasvirlari orqali voqea bayon qilingan. Bu yozuv insoniyat yozuv tarixining eng dastlabki bosqichi hisoblanadi.

Piktografik yozuvning qiziqarli misollaridan biri Shimoliy Amerikadagi qabilalar tomonidan ishlatilgan rasmlar orqali yozilgan xatlardir. Masalan, bir qabila vakili savdogarga rasmi xat yuborgan. Unda qunduz, miltiq va turli hayvonlarning tasvirlari chizilgan bo‘lib, bu savdo taklifini bildirgan. Bu rasmi xatning ma’nosi shunday bo‘lgan: “Men savsar, suvsar va qo‘tos mo‘ynalarini bir miltiq va o‘ttizta qunduz terisiga almashtirishga roziman.” Bu misol piktografik yozuv orqali ham murakkab ma’lumot yetkazish mumkinligini ko‘rsatadi.

Keyinchalik piktografik yozuv rivojlanib **ideografik yozuv**ga aylandi. Ideografik yozuvda belgilar alohida predmetlarni emas, balki tushunchalarni bildirgan. Bu yozuv tizimi logografik yozuv deb ham ataladi. Bunday yozuvda ramzlar nafaqat buyumlarni, balki tildagi so‘zlarni ham ifodalagan. Shu sababli u piktografik yozuvga qaraganda ancha mukammal hisoblangan.

Ideografik yozuvning yana rivojlangan shakli **ieroglifik yozuv** hisoblanadi. Ieroglif so‘zi yunon tilidan olingan bo‘lib, “muqaddas yozuv” degan ma’noni anglatadi. Bu yozuv qadimgi sivilizatsiyalarda keng qo‘llanilgan. Ierogliflar orqali nafaqat predmetlar, balki mavhum tushunchalar ham ifodalangan. Ammo bunday yozuv juda murakkab bo‘lib, minglab belgilarni yodlashni talab qilgan.

Yozuv tarixidagi eng muhim bosqichlardan biri **fonografik yozuvning** paydo bo‘lishidir. Bu yozuv tizimida belgilar so‘zlarning ma’nosini emas, balki tovushlarini ifodalay boshladi. Natijada yozuv ancha sodda va oson o‘rganiladigan bo‘ldi. Bo‘g‘inli yozuvlar ham fonetik yozuvning bir turi hisoblanadi. Masalan, Ossuriya va Vavilon davlatlarida qo‘llanilgan mix yozuvi ayrim belgilar orqali bo‘g‘in yoki butun so‘zni ifodalagan.

Ko‘plab zamonaviy alifbolarning shakllanishida **Finikiya yozuvi** muhim rol o‘ynagan. Finikiyaliklar yaratgan yozuv tizimi har bir belgi ma’lum tovushni ifodalaydigan alifbo bo‘lgan. Keyinchalik grek, lotin va boshqa alifbolar aynan shu tizim asosida shakllangan. Hozirgi zamonda dunyoda ikki yuzdan ortiq fonografik yozuv tizimlari mavjud.

Markaziy Osiyo hududi ham yozuv tarixida muhim o‘rin egallaydi. Bu hududda qadim zamonlardan turli yozuvlar qo‘llanilgan. Jumladan, oromiy, yunon, sug‘d, xorazm, pahlaviy, suryoniy, hind, runiy, uyg‘ur va arab yozuvlari tarixiy manbalarda qayd etilgan. Bu yozuvlar orqali qadimgi turkiy xalqlarning siyosiy, madaniy va iqtisodiy hayoti haqida qimmatli ma’lumotlar saqlanib qolgan.

Turkiy xalqlar tarixida alohida ahamiyatga ega yozuvlardan biri **O‘rxun–Yenisey yozuvi** hisoblanadi. Bu yozuv runiy yozuv deb ham ataladi. “Run” so‘zi “sirli” yoki “maxfiy” degan ma’noni anglatadi. Ushbu yozuv yodgorliklari O‘rxun va Yenisey daryolari bo‘yidan topilganligi sababli shunday nom bilan ataladi. Bu yozuvni 1893-yilda daniyalik olim Vilhelm Tomsen o‘qishga muvaffaq bo‘lgan. Bu kashfiyot turkiy xalqlar tarixini o‘rganishda juda muhim voqea bo‘ldi.

Arablar istilosidan so‘ng Markaziy Osiyoda **arab yozuvi** keng tarqaldi. Bu yozuv VIII asrdan boshlab qariyb 1200 yil davomida qo‘llanildi. Ko‘plab ilmiy, badiiy va diniy asarlar aynan arab yozuvida yozilgan. Alisher Navoiy, Bobur kabi buyuk mutafakkirlarning asarlari ham shu yozuvda yaratilgan.

XX asrda o‘zbek yozuvi bir necha bor o‘zgarishga uchradi. 1929-yilda o‘zbek xalqi lotin yozuviga asoslangan alifboga o‘tdi. 1940-yilda esa kirill yozuvi joriy qilindi. Bu yozuv Sovet davrida rasmiy yozuv tizimi sifatida qo‘llanilgan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng milliy yozuv tizimini yangilash zarurati tug‘ildi. 1993-yilda lotin yozuviga asoslangan yangi o‘zbek alifbosi qabul qilindi. Keyinchalik unga ayrim o‘zgartirishlar kiritildi. Hozirgi kunda o‘zbek alifbosi 26 ta harf va bir nechta harf birikmalaridan iborat.

Bugungi kunda dunyo xalqlarining katta qismi lotin yozuvidan foydalanadi. Yozuv insoniyatning bilimlarini saqlash, madaniyatini rivojlantirish va tarixini o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli yozuv insoniyat tafakkurining eng muhim yutuqlaridan biri sifatida baholanadi.

Yozuv tarixida faqat belgilar emas, balki **yo‘nalish ham muhim ahamiyatga ega**. Masalan, arab, ibroniy va ayrim qadimgi yozuvlar **o‘ngdan chapga qarab yoziladi**. Buning sababi qadimgi davrda yozish uchun ishlatilgan asboblardan bog‘liq deb hisoblanadi. Qadimgi yozuvchilar ko‘pincha tosh yoki loy taxtachalarga o‘yib yozganlar. O‘ng qo‘l bilan yozgan odam uchun o‘ngdan chapga qarab yozish qulayroq bo‘lgan, chunki yozilgan qism qo‘l bilan yopilib qolmagan. Shu sababli arab yozuvi ham shu yo‘nalishda shakllangan.

Aksincha, **lotin va grek yozuvlari chapdan o‘ngga qarab yoziladi**. Olimlarning fikricha, bu yozuvlar qog‘oz va siyoh bilan yozila boshlagan davrda keng tarqalgan. Chapdan o‘ngga yozish paytida yozuvchi qo‘li yangi yozilgan siyohni artib yubormaydi. Shu sababli bu yo‘nalish amaliy jihatdan qulay bo‘lgan. Hozirgi kunda dunyo yozuv tizimlarining katta qismi aynan chapdan o‘ngga yoziladi.

Yozuv tarixida yana bir qiziqarli holat mavjud. Ba’zi qadimgi yozuvlar **boustrofedon** usulida yozilgan. Bu usulda bir qatordagi matn chapdan o‘ngga yozilsa, keyingi qator o‘ngdan chapga yozilgan. Ya’ni yozuv xuddi dalada yer

haydayotgan ho‘kizning harakati kabi bir tomondan ikkinchi tomonga burilib davom etgan. Bu usul qadimgi yunon yozuvlarida uchragan.

Yozuv tarixida eng murakkab tizimlardan biri **Xitoy yozuvi** hisoblanadi. Unda minglab belgilar mavjud bo‘lib, har bir belgi ma’lum so‘z yoki tushunchani bildiradi. Hozirgi kunda ham xitoy tilini to‘liq o‘rganish uchun bir necha ming ieroglifni bilish kerak bo‘ladi.

Qadimgi turkiy yozuvlar orasida **O‘rxun–Yenisey bitiklari** alohida ahamiyatga ega. Bu bitiklar toshga o‘yib yozilgan bo‘lib, ularda turkiy xalqlarning siyosiy hayoti, urf-odatlar va tarixiy voqealari haqida muhim ma’lumotlar saqlangan. Ushbu yozuvni 1893-yilda daniyalik olim Vilhelm Tomsen o‘qishga muvaffaq bo‘lgan. Bu kashfiyot turkiy xalqlar tarixini o‘rganishda juda muhim voqea hisoblanadi.

Yozuv faqat tarixiy voqealarni saqlash vositasi bo‘lib qolmay, balki inson tafakkuri rivojlanishining ham muhim belgisi hisoblanadi. Har bir yozuv tizimi o‘z davrining madaniyati, ilm-fani va ijtimoiy hayotini aks ettiradi. Shu sababli yozuv tarixini o‘rganish insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanishini tushunishda katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, yozuv insoniyat tarixidagi eng buyuk ixtirolardan biri hisoblanadi. U insonlarga o‘z fikrlarini saqlash, bilimlarni avloddan avlodga yetkazish va madaniyatni rivojlantirish imkonini berdi. Agar yozuv paydo bo‘lmaganida, bugungi kunda biz qadimgi sivilizatsiyalar, tarixiy voqealar yoki buyuk olimlarning ilmiy merosi haqida juda kam ma’lumotga ega bo‘lgan bo‘lardik. Demak, yozuv insoniyat taraqqiyotining muhim poydevorlaridan biridir.

Yozuv tizimlari tarix davomida asta-sekin rivojlanib bordi. Dastlab odamlar fikrlarini oddiy rasmlar yordamida ifodalagan bo‘lsalar, keyinchalik bu rasmlar murakkab belgilar tizimiga aylangan. Piktografik, ideografik va ieroglifik yozuvlar inson tafakkuri rivojlanishining muhim bosqichlarini aks

ettiradi. Vaqt o'tishi bilan esa tovushlarga asoslangan alifbolar paydo bo'lib, yozuv yanada qulay va tushunarli bo'lib bordi.

Turli xalqlar o'z tarixida turli yozuv tizimlaridan foydalangan. Markaziy Osiyo hududida ham sug'd, xorazm, uyg'ur va qadimgi turkiy yozuvlar mavjud bo'lgan. Bu yozuvlar o'z davrining siyosiy, madaniy va ijtimoiy hayotini aks ettirgan muhim manbalar hisoblanadi. Ayniqsa O'rxun–Yenisey bitiklari turkiy xalqlarning qadimgi tarixi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

O'zbek yozuvi ham tarix davomida bir necha bosqichlarni bosib o'tgan. Arab yozuvi asrlar davomida ilm-fan va adabiyot rivojiga xizmat qilgan. XX asrda esa lotin va kirill yozuvlari qo'llanilgan. Mustaqillikdan keyin esa O'zbekiston yana lotin yozuviga asoslangan alifboga o'tdi. Bugungi kunda ushbu alifbo xalqaro aloqa, ilmiy hamkorlik va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashish uchun qulay hisoblanadi.

Yozuv tizimlarining rivojlanishi shuni ko'rsatadiki, har bir davr o'z ehtiyojlariga mos yozuv shaklini yaratgan. Yozuv nafaqat tilni ifodalash vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosini saqlovchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli yozuv tarixini o'rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki tarix, madaniyat va sivilizatsiya rivojini tushunish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Bugungi kunda yozuv texnologiyalar rivoji bilan birga yangi bosqichga chiqmoqda. Elektron matnlar, raqamli aloqa va internet orqali yozuv butun dunyo bo'ylab tez tarqalmoqda. Bu esa yozuvning inson hayotidagi o'rni yanada muhim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Rahmatullayev Sh.** *Hozirgi o'zbek adabiy tili.* — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2006.
2. **Abduazizov A.** *Tilshunoslik nazariyasiga kirish.* — Toshkent: O'qituvchi, 2010.

3. **Sodiqov Q., Abdullayev A.** *O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi.* — Toshkent, 2009.
4. **Crystal D.** *The Cambridge Encyclopedia of Language.* — Cambridge University Press, 2010.
5. **Diringer D.** *The Alphabet: A Key to the History of Mankind.* — London, 1968.
6. **Daniels P., Bright W.** *The World’s Writing Systems.* — Oxford University Press, 1996.
7. **O‘zbek tilining izohli lug‘ati.** — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
8. **O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.** — Toshkent, 2000–2005.